

Euskal kultura berreraiki zen garaia: 60ak eta 70ak

Ana Gandara Sorarrain

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

CIP. Unibertsitateko Biblioteka

Gandara Sorarrain, Ana

Euskal kultura berreraiki zen garaia : 60ak eta 70ak/Ana Gandara Sorarrain. – Bilbao : Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua = Servicio Editorial, D.L. 2020. – 403 p.; 24 cm. – (Mikel Laboa Katedra Bilduma ; 5)

Incluye referencias bibliográficas (p. 397-403)

D.L.: BI-1987-2020. – ISBN: 978-84-1319-298-7.

1. País Vasco – Historia – Siglo XX. 2. Euskara (Lengua) – Aspecto social. 3. Literatura vasca. 4. Lenguaje y cultura. 5. Nacionalismo – País Vasco. 6. Laboa, Mikel, 1934-2008.

008(460.15)“1960/1970”

891.69

Argitalpen hau MHLI (IT1047-16) ikertalde finkoa burutzen ari den FFI2017-84342-P (MINECO) ikerketa proiektuan sartzen da.

© Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua
Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco

ISBN: 978-84-1319-298-7

Lege gordailua: BI-1987-2020

Laboari buruz, ikus
www.mikellaboa.com

Joan direnak lasai joan
eta etorriko direnak
ongi hel daitezten.

Aurkibidea

Laburdurak	15
Sarrera.	17
I. KULTURARI BEHATZEKO IKUSPEGIA.	23
1. Komunitateak, oinarri	25
1.1. Identitate kolektiboa	25
1.2. Nazio kontzepzioaren garapena.	28
1.3. 1960-1975 bitarteko ekimenaren izaera nazionalista.	32
2. Errealitate sinbolikoa, kultura aztertze foku.	37
2.1. Kultura kontzeptua, historian zehar.	37
2.2. Sinboloak, aztergai	46
2.3. Sinboloak aztertze foku ikuspegi bateratzailea	54
3. Komunitateak eta kultur ondarea, elkarreraginean: etnosinbolismoa	73
3.1. Etnosinbolismoaren ekarpenak	74
3.2. Etnosinbolismotiko zalantza eta muga zenbait	78
4. Tresna teorikoak, 1960-1975 bitarteko kultur moldaketa ulertze foku	83
II. 1960-1975: ZERTAN GINEN?	87
5. Handienak txikiratua jaten duenean.	89
5.1. Izandakoak eta izanen direnak: jarraitutasuna, nagusi	90
5.2. Estatu barneratzaileekiko harremana.	101
6. Krisi Orokorra	107
III. IDENTITATE NAZIONALA: ONGIZATEAREN BILA.	115
7. Komunitatearen beharrak eta indarrak: bagara	117

7.1. Ongizatea, ikusmiran.	117
7.2. Erresistentzia aktiborako aukerak	126
8. Autoestimu kolektiborako ardatzak	133
IV. ONDAREA BERRESKURATU BAINO, BERRIZ GAITU	147
9. Aldaketa zabalean... jarraikor	149
9.1. Aldaketa zabalean...	150
9.2. ... jarraikor: bertsolaritza.	153
10. Ahozko Kultur Ondarea: orainak iraganean behar zuen ispilua	157
10.1. Transmisioa edo funtzionalitatea?.	157
10.2. Zergatik izan zen gune?	160
10.3. Kultur ondare eta komunitate arteko harremana: funtzionalitatea .	162
11. Militantziaren eta kultur garapenaren arteko kinka	173
12. Euskal kultur ondarearen balio berriak: Balioztatze Prozesu Nagusia. .	181
13. Ahozko Kultur Ondarea, garaiarekin bat	187
14. Iraunkortasun sinbolikoa: ondare-komunitate harremanean, katalizatzaile	191
15. Zein eragilek baldintzatu zuen kultur ondarearen balioztatze sinbolikoa?.	199
V. KULTURGILEAK, ORAINAK ETORKIZUNERAKO BEHAR ZUEN AHUSPOA	209
16. <i>Continuuma: Quousque tandem</i> etik Ez Dok Amairura.	211
17. Kulturgileak eta rolak: faseak.	221
18. Zahar eta berri, elkarren makulu	227
19. Ondarearen moldaketa, nazio garapenaren eskutik	231
VI. LITERATUR EREMUA, KULTUR EREMUAREN ERRESONANTZIA KAXA. .	239
20. Euskal Literatur Eremua: ondare amaraunean, baliabide sinbolikoa. .	241
21. Ba al zuen Euskal Literatur Eremuak izaera bereziturik?.	245
22. Euskal Kultur eta Literatur Eremuak, norabide askotariko harremana .	251
22.1. Kultur moldaketa zabala, literaturan.	252
22.2. Literatura, kultur moldaketa zabalean.	261
23. Ezintasun komunitetiko jardunak: Aresti, Laboa eta Lete	265
24. Forma sinboliko zehatzak: berdintasunean, espezifikiko	269

25. Literatur eremu finkatu gabea, komunitateagandik eraikitzen	273
26. Aldizkariak, garaiko behar eta nahiak agertzeko plaza	279
26.1. <i>Anaitasuna</i>	280
26.2. <i>Zeruko Argia</i>	295
27. Euskal Literatur Eremua: eskari-eskaintza arteko kinka, baldintzatzaile	309
28. Literatur eremua, eremu ezegonkorra.	317
29. Literatur eremua, nazio garapenaren eskutik.	329
 VII. MIKEL LABOAREN AITZINDARITZA BALIABIDE SINBOLIKOEN BIRMOLDAKETAN	 341
30. Kultura eta gu; gu eta Laboa.	343
30.1. Historia kulturala eta etnosinbolismoa, argigarri	343
30.2. Laboa, gizon garaikide	347
31. Ahozko Kultur Ondarea, iturri nagusi.	353
32. Ahozko Kultur Ondarearen berreskuratze birgaitua.	363
32.1. Ahozko Kultur Ondarearen atzemate aldaketa: abangoardiarantz .	363
32.2. Laboaren ekarpena: abangoardia, haratago.	376
 VIII. ONDORIOAK	 383
 IX. BIBLIOGRAFIA	 397
Aipaturiko bibliografia	397
Aldizkariak	402
Diskoak	402
Bertzelako euskarrietan	403

Taulen aurkibidea

1. taula: Testuinguru sozialen ohiko ezaugarriak	64
2. taula: Testuinguru sozialen kopiaketa	66
3. taula: Balioztatze sinbolikoan ohikoak diren estrategiak	69
4. taula: «Ama», «aita», «etxea»	259
5. taula: «Txoria»	259
6. taula: «Bertsolaria», bertsoa	260
7. taula: Zeharkako eraginen adibideak	267
8. taula: 1966-1972 bitarteko argitalpenak	314

Laburdurak

AKO	Ahozko Kultur Ondarea
EKE	Euskal Kultur Eremua
EKS	Euskal Kultur Sistema
ELE	Euskal Literatur Eremua

Sarrera

Hiru ardatzen azterketa bateratua egin nahi izan dugu lan honetan: komunitate batek, garai zehatz batean, ondarearekiko izan zuen harremana aztertu; zehazki, euskal komunitateak 1960-1975 bitartean ondarearekiko izan zuen lotura ikertuaz, harreman horren maila desberdinetako islak miatu ditugu. Hala, landu ahal izan ditugu euskal komunitatearen eta ondarearen arteko harremanean mugarri izaniko baliabide sinbolikoak eta horien agertzeko guneen nahiz bilguneen garapena: baliabide sinboliko gisa, tradizioa hautatu dugu; horren agertzeko gune gisa, Ahozko Kultur Ondarea (AKO); eta bilgunea, Euskal Literatur Eremua (ELE). Horien azterketarekin –ikergai bakoitzaren izana eta garapena erakusteaz haratago– hausnartu dugu Euskal Kultur Sistema (EKS) garaikidearen oinarriak nola egituratu eta ondu ziren.

Hala, bada, EKS eta ELS garaikideen muinari behatu diogu, euskal komunitatearen eta ondare kulturalaren 1960-1975 bitarteko harremanari; horretarako, euskal komunitatearendako bitarte horretan funtzio nagusia izan zuen baliabide sinboliko behinenari erreparatu diogu: tradizioari. Aztergai horrek euskal ondare garai hartan izan zuten harremana agertu, eta egungo EKS eta ELSren eraketan mugarri izan ziren alderdiak azaltzen lagunduko digu. Tradizioaren agertzeko gune baten azterketak –AKOrenak– azaleraziko du prozesu nagusiek sistema bakoitzaren garapenean, espresuki, izan zuten eragina: AKOren azterketak argituko du 1960-1975 bitarteko moldaketa funtzionalak Euskal Kultur eta Literatur Eremuetan izaniko eragina, eta Laboaren adibideak, komunitatearen garapenerako jardun aitzindaria. Kantariaren lana erabiliko dugu artifizialki zehaztu ditugun muga kronologikoen erlatibitatea azpimarratzeko; izan ere, 1975etik aitzinako urteak bigarren fase bat bailiran planteatu ditugun arren, agerikoa da kultur moldaketa ez zela gisa horretan, estuki, garatu.

Alabaina, zer egin nahi izan dugun zehaztea bezain garrantzitsua da, lan hone-tan, zer egin nahi izan ez dugun, hasieratik, garbi izatea. Ikergaiek eta helburu nagusiek hagitx erreferentzia, ideia eta termino garrantzitsuak bidenabar era-biltzera behartu baikaituzte; baina ez dugu gaurgero adituek, aski kostata, mu-gatzen dituzten kontzeptu horientzako definizio proposamenik egin nahi izan.

Euskal komunitatearen azterketa garaikiderako —estaturik gabeko nazio-ko-munitate ororen kasuan gertatzen den gisa—, berreskuratze eta erakunde-tzeei behatzea nahitaezkoa da; horretan, gune nagusia ondareari loturiko prozesuak dira, hori baita izaera bereziaren mantentze eguneratua izateko helduleku nagusia. Edozein gisatan, EKSren oinarriak 1960-1990 bitartean egituratu zirela uste dugu; lan honetan, ordea, lehen hamabortzaldiaren az-terketari egokitu gataizkio eta bertze baterako utzi dugu bigarren hama-bortzaldiaren azterketa. Kultur prozesuetan, orokorrean, hagitx lausoak dira muga kronologikoak; izan ere, komunitateen garapena jarraitua da eta ho-rrek ematen die komunitateei biziraupenerako egonkortasuna. Existentzia jarraitutasunak ematen die, gora beherezt beteriko jarraitutasunak. Horrega-tik, 1960-1975 bitarteko epeari erreferentzia egiten diogunean, prozesu za-balago bati buruz ari garela eduki behar dugu kontuan, eta 1960a 1958 izan daitekeen gisa, 1975a izan daiteke 1973 edota 1976a, berdin-berdin.

Garai hartan oinarriak ondu ote ziren jakitea garrantzitsua da, bai, baina in-formazio hori erabilgarria izanen da, baldin eta 1960-1975 bitarteko mol-daketa baldintzatu zuten eragileek eragina ulertu, eta horien kontzientzia hartzen badugu. Horiek horrela, alderdi horiek argitu ahal izateko oinarri teorikoak ere bilatu eta eskaini ditugu.

Oinarri teoriko horiei dagokienez, hautatu ditugunek hainbat muga jarri di-guten arren, ikuspegi koherente beraren baitan bilduriko tresnak eskaini di-tugu. Horretarako, adituen ekarriezt gain, guk geronek izaniko zailtasunei aitzina egiteko proposamenak ere egin ditugu. Horietarik zenbait adituen erranen egokitzapenak dira, eta bertze zenbait gure kasa osatu ditugu. Era-baki arriskutsua izanagatik, anitzez lan interesgarriagoa eta, bereziki, etor-kizun hurbilean lanean jarraitzeko aproposagoa osatu ahal izan dugu; eka-rriak eskaintzezt gain, arrisku eraikitzaileak hartzearen aldeko jarduna izan nahi luke honek.

Abiapuntua Paradigma Kulturala izan da, eta, horren baitan, errealtate sinbolikoari behatzen dioten tresnak eskuratu ditugu. Hala, EKS eta ELS

garaikideen oinarrien azterketak garai bateko errealitate sinboliko zabala argitzeko laguntza izanen dira. Ardatzak estaturik gabeko komunitatea eta ondare kulturala izanik, bi horien arteko harremana agertzen lagunduko duten tresnak hautatu ditugu: baliabide sinbolikoak. Hau da, komunitateen izaera berezitu eta subjektiboa osatzen duten kultur ondare metatuak: tradizioa, istorioak, usteak, mitoak, ohiturak... Gainera, baliabide horien agertzeko gune nahiz bilguneak ikertu nahi genituenez, horien ikerketara ere moldatu ditugu adituaren erranak: AKO eta ELEra, hurrenez hurren. Hori dela eta, bi multzotan bana litezkeen tresna teorikoak erabili ditugu.

Adituengandik hartu ditugun tresna teoriko nagusiak bi izan dira. Batetik, nazio eta komunitateen azterketan ardaztu, eta, era berean, alderdi sinbolikoari espresuki erreparatzen dion ikuspegiari atxiki gatzaizkio: etnosinbolismoari. Teoria horrek nazio-komunitateen garapena alderdi materialetik, bakarrik, ikertu behar ez dela aldarrikatzen duenez, lanabes egokia eskaini digu komunitateen eraketan berebiziko garrantzia duten atxikitzeak, arrazoiak haraindikoak, ulertzeko: baliabide sinbolikoak tresna hagitx egokia dira euskal komunitateak –60ko hamarkadatik aitzina– jasaniko birmoldatze kulturalaz jabetzeko; zehazki, erran gisa, tradizioaz arituko gara. Nazio, komunitate eta nazionalismoen ikerketa ikuspegi honetan oinarritzen duten adituetarik, Anthony D. Smith hautatu dugu abiapuntu nagusi gisa. Smithen proposamenak Ernest Gellner du eragile nagusia, eta teoria modernistari eginiko gaineratze gisa definitzen du Smithen etnosinbolismoaren ekarria; bere hondarreko lan monografikoan –*Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach* (2009)–, hain zuzen ere, etnosinbolismoaren oinarriak biltzen dituen ikuspegi teorikoa osatu du. Alabaina, Smithen azalpenetan espresuki jorratzen ez den alderdia lantzeko, Montserrat Guibernauren lane-tara jo dugu: berak eskaini dizkigu estaturik gabeko komunitateen azterketa etnosinbolisterako tresna sendoenak.

Bertzetik, komunitateen baitako kultura eta sinboloen solas egingen dugunez, forma sinbolikoen azterketarako oinarri teorikoak hautatu ditugu. Bide-a, ordea, malkarra izan da: John B. Thompsonen –*Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication* (1990) liburuan– forma sinbolikoak sistematikoki aztertze-ko tresnak eskaini dizkigun arren, egokitu egin behar izan ditugu. Soziologoak Clifford Geertz du iturri nagusietarikoa. Geertzek giza eta gizarte zientzietatik hurbil den antropologiaren ikuspegitik abiatuz osatu zuen kulturaren azterketa. Hala,

bada, kulturaren azterketa zentzuaren eta sinbolismoaren bidetik berbideratu, eta interpretazioak hurbiltze metodologiko gisa duen garrantzia azpimarratu zuen (Thompson 1990: 132). Hain zuzen, Thompsonnek, ikuspegi horretatik abiatuz, «kulturaren ulertze sinboliko» izenez bataiatua definitu zuen:

culture is the pattern of meanings embodied in symbolic forms, including actions, utterances and meaningful objects of various kinds, by virtue of which individuals communicate with one another and share their experiences, conceptions and beliefs. (Loc. cit.) (Etzana ez da gurea)

Zernahi gisaz, etnosinbolismoak eta forma sinbolikoen azterketarako oinarriek erabiliko dugun tresna teorikoen multzoetarik bat osatzen dute; horrez gain, adituen erranetatik abiatuta, moldaketak egin ditugu euskal komunitatearen eta kultur ondarearen arteko harremana, zehazki, aztertu ahal izateko. Beraz, estaturik gabeko nazio-komunitateen, baliabide sinbolikoen eta eremu nahiz sistemen azterketa egin ahal izateko egokitzapen teorikoak egin ditugu. Hala, Thompsonnek forma sinbolikoen azterketarako proposatuak, etnosinbolismoak aztergai dituen baliabide sinbolikoen azterketara moldatzeaz gain, kultur eremuen azterketara ere egokitu ditugu.

Hortaz, behin baino gehiagotan egin ditugu proposamen teorikoak, beharrak asebetetze aldera. Halakoak egitearen xedea, ordea, ez da teorikoen erranak gutxiestea izan; kontrara, beren erranak espresuki erabilgarriak iduritu zaizkigulakotz moldatu ditugu aztergaietara. Gisa horretan eskaini ahal izan dugu tresneria euskal komunitatearen eta kulturaren garapena erdiz erdi baldintzatu zituzten alderdi teoriko nagusiak, foku beraren baitan, elkarreaginean, behatzeko.

Bi corpus multzo nagusi arakatu ditugu: aldizkariak eta kulturgile jakinen jardun¹ zehatzek osatuak. *Anaitasuna*² nahiz *Zeruko Argia* aldizkariak eta

¹ «Jardun» dela medio, ez zaio emaitza fisikoa den lanari erreferentziarik egin nahi; bere presentzia, funtzionamendua, parte hartzea eta horien guztien moduak eta zergatiak ere bildu nahi ditu termino honek. Hau da, elementu zehatz bat baino gehiago, jardunen erlazioei erreparatu nahi die kontzeptuak.

² *Zeruko Argia* aldizkariak ale guztiak eskuragarri izan ditugun arren, *Anaitasuna* aldizkari zenbaiten ale originalak ezin izan ditugu aitzinean izan. Hori dela eta, orrialde

Mikel Laboaren jarduna arakatu ditugu, nagusiki. Aldizkariak lantzea ani-
maleko lana izan da; hala ere, garaiaren hagitz ikuspegi argigarria eman di-
gute. Laboaren lanekin lortu dugu AKOren moldaketa funtzionala komuni-
tate garapenarekin lotu eta moldaketa funtzionalaren erabilera berriztatua
ulertzea.

Erran gisa, corpus multzo bakoitzak gure helburu nagusiaren alderdietarik
bat zehazten lagunduko digu, eta denak izan dira lagungarri ikergai ditu-
gun urteetako errealitatearen irudi osotua sumatzeko. Ondarearen eta ko-
munitatearen arteko harremana testuinguruarekiko elkarreraginean iker-
tzeko, batetik, *Anaitasuna* eta *Zeruko Argia* hagitz baliagarri izanen dira:
aldizkarien garapenaz gaindi, bertan islatutako prozesuek Euskal Kultur
Eremuaren (EKE) eta ELEren egoeraz nahiz norabideaz ohartzen lagundu
digute. Bertzetik, AKO proposamen teorikoen, testuinguruaren, prozesu na-
gusien eta jardun zehatzen arteko lotura gunea izanen da. Gainera, Laboa-
ren jardunak berebiziko garrantzia izan du garai bereko prozesu nagusiaren
izana zein zen, nondik heldu zen eta zertarako aukera eman zuen zehaz-
teko: berreskuraturiko ondarearen moldatze funtzionalaz gain, hagitz ego-
kia izanen da horren erabilera berriztatuan oreka komunikatiboak izaniko
muntaz oharrarazteko.

Aztergai hautatu ditugun jardunek eta EKEEn nahiz ELEn izan zuten eragi-
nak daten malgua³ kontuan izatera behartu gaituzte. Ikusiko dugunez, Mikel
Laboaren jarduna bidegileen kronologia izan zen; hau da, urteen poderioz
EKEk izanen zituen aldaketen aitzindari izanik, bere jardunek kronologia ai-
tzinatua islatzen dutela ohartuko gara. Hortaz, jardun zehatz horrek aukera
eman digu aztergai dugun kultur moldaketaren muga kronologikoak mal-
guak izan zirela azpimarratu, bai, baina, bereziki, horrek gure kontaketa-
ren balioa gutxitzen ez duela berresteko.

originalak guk geronek ikusteko aukerarik izan ez dugunetan, orrialdearen erreferentzia
eman beharrean, «egilea, “izenburua”, *Anaitasuna*, urtea-hilabetea-eguna, zenbakia zk».
zehaztu dugu. Adibidez: A. Ajuria, «Juan Antonio Mogel», *Anaitasuna*, 1967-06, 146. zk.

³ Hizpide dugun euskal berpizkunde saioa 1960an mugatu dugun arren, badira piz-
kunde bera bertze datetan kokatzen dutenak ere. Iban Izak, adibidez: «1956. urtean izan
zen, hain zuzen, euskal berpizkunde horren mugarria. Lehen Euskal Mundu Biltzarra
egin zen Parisen 400 bat lagunaren parte-hartzearekin, Jose Antonio Agirre lehendakaria
buru zela» (2010: 35).

Idazkerari dagokionez, euskarazko testuak originalean agertu gisa mantendu ditugu, euskara batuaren egungo arauetara moldatu gabe, eta ageri-ageriko erratak bakarrik markatu ditugu. Atal eta artikuluetako izenburuak ere bere horretan utzi ditugu⁴. Hala erabaki izanaren arrazoia sinplea da, lan hone-tan, idatziaren garapena, sistematizazioa eta finkapena islatzen laguntzen baitigute.

⁴ Hortaz, «mundua mundu» atalaren lehen agerraldiko (*Anaitasuna*, 1965, 130: 6) edo «ez dok amairu: agiria gure jokabidearen berri» (*Zeruko Argia*, 1970, 358: 11) idatziko letra txiki eta maiuskulak eta «“Asfixiatzen duen kultura”» (*Anaitasuna*, «Mundu biribila» atalean, 1970, 195: 6) artikuluko komatxoak –norabideak, kasu hone-tan– jatorrizkoan ageri gisa islatu nahi izan ditugu. Gainera, jatorrizkoan, hizkuntzaren irakaskuntzarako, markatu ziren «*»ak ez ditugu mantendu.

I. KULTURARI BEHATZEKO IKUSPEGIA

Atal honetan, lanean zehar hizpide izanen dugun terminologia aurkeztu nahi dugu, baita tresna teoriko nagusiak ere; hala, bada, solasgai izanen ditugu historian zehar izan duten garapenagatik irristakor izan daitezkeen hitzak: kultura, nazioa, forma sinbolikoak, errealitate soziala, eta abar.

Termino horiek hautatu izanaren arrazoia aski sinplea da: hizpide izanen diren hitzek, beren garapen edota izaera garrantzitsua dela eta, adiera desberdinak bildu izan dituzte. Erranahi horien aniztasunak, ikusiko dugunez, lanaren ildo nagusiak hondatuko lituzke. Horregatik, adiera nagusietatik barnako ibilbidea proposatzen dugu, ondoko paragrafoetan: hitz bakoi-tzak biltzen dituen erranahietarik joko dugu guk espresuki atxikiko duguna zehaztera.

Tresna teorikoei dagokienez, gure helburua ez da, inolaz ere, lanabes izanen diren baliabide teorikoen sintesi bat egitea; hau da, ez dugu osotasunean aurkeztu nahi lanean zehar agertuko diren aztertzaile, ikertzaile, antropologo, soziologo eta bertzeren ekarri teorikoa. Aitzitik, proposamen horien baitan, EKSren garapena agertzen lagunduko diguten ideietan jarri dugu fokua: baliabide sinboliko –tradizio, espresuki– eta literatur eremuen garapena aztertzekeo lagungarrien direnetan, printzipalki. Hala, ikusiko dugunez, proposamen desberdinak izan arren, hainbat elkargune sumatu dugu.

Hiru alderdi nagusitan egituratu dugu EKS aztertu ahal izateko oinarri teorikoen bilduma. Lehenik, EKS egituratu duen komunitateari erreparatuko diogu; horretarako, hizketagai izanen ditugu identitate kolektiboa, nazioa eta nazionalismoak. Bigarrenik, kultura eta forma sinbolikoei buruz arituko

gara; izan ere, horiek dira zeinahi komunitateren historia kultural baterako kontuan izan behar diren oinarri nagusietarikoak. Hirugarrenik, baliabide sinbolikoak komunitate eta nazioen garapenaren baitan aztertzen dituen tresna teorikoaz jardunen dugu: etnosinbolismoaz. Azkenik, horiek guztiak gure lanean nola harilkatu ditugun laburbildu dugu.